

РОЗДІЛ 5. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 327

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.76.2.30>

СТРАТЕГІЇ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ США НАПРИКІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Авраменко І.Ф.,

*студентка Науково-дослідного інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка.*

<https://orcid.org/0009-0006-6350-4910>

inna.avramenko77@gmail.com

Авраменко І.Ф. Стратегії зовнішньополітичної діяльності США наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття.

У статті досліджуються зовнішньополітичні стратегії США, починаючи з моменту розпаду Радянського Союзу з акцентом на ключові регіони – Близький Схід, Центрально-Східну Європу та Індо-Тихоокеанський регіон. В роботі здійснюється оцінка міжнародної ситуації та викладаються погляди автора на майбутні зміни в системі міжнародних відносин.

Зазначається, що з початку ХХІ століття США почали втрачати позиції на міжнародній арені, що обумовлювалося складністю утримання існуючих позицій, а також некомпетентністю державних еліт, що прийшли до влади в США на початку ХХІ століття. З огляду на це, в процесі наростаючого протистояння між КНР і США увагу останньої було поступово перенесено з регіонів Близького Сходу і Центрально-Східної Європи в Індо-Тихоокеанський регіон. В статті наголошується, що складність ситуації для України полягає в тому, що подальше залучення США до протистояння з Російською Федерацією найімовірніше призведе до розколу західної коаліції, насамперед в рамках Європейського Союзу і НАТО, і штовхатиме держави, що страждають від економічних санкцій, нестачі енергетичних ресурсів та рідкоземельних матеріалів для забезпечення «зеленого переходу», на поглиблення співпраці з КНР.

У цьому контексті для США вкрай важливо зберегти існуючий на сьогодні баланс сил і втримати союзницькі відносини з основними партнерами США в Європі – Французькою Республікою і ФРН. Складнощі додаватиме і неоднозначна політика Великої Британії, що після виходу з ЄС почала проводити більш самостійний зовнішньополітичний курс, який не завжди відповідає національним інтересам Сполучених Штатів Америки. Найбільш загрозливо ситуація виглядає в Індо-Тихоокеанському регіоні, де перетинаються інтереси основних геополітичних гравців. Наразі, з метою консолідації ресурсів, США зменшують свою військову присутність на Близькому Сході та зосереджуються на формуванні нових альянсів в регіоні, а також зміцненні відносин з союзниками. В цьому контексті вкрай важливо буде втримати союзницькі відносини з основними партнерами США в Європі – Французькою Республікою і ФРН. Складнощі додаватиме і неоднозначна політика Великої Британії, що після виходу з ЄС почала проводити більш самостійний зовнішньополітичний курс, який не завжди відповідає національним інтересам Сполучених Штатів Америки.

Ключові слова: США, зовнішньополітична стратегія, Близький Схід, Індо-Тихоокеанський регіон, війна, Україна, Російська Федерація

Avramenko I. Strategies of US foreign policy at the end of the 20-th – at the beginning of the 21-st centuries.

The article investigates the foreign policy strategies of the United States, beginning with the collapse of the Soviet Union, with an emphasis on key regions - the Middle East, Central and Eastern Europe, and the Indo-Pacific region. The work assesses the international situation and presents the author's views on future changes in the system of international relations.

It is noted that since the beginning of the XXI century, the USA began to lose its position on the international arena, which was due to the difficulty of maintaining existing positions, as well as the incompetence of the state elites that came to power in the USA at the beginning of the XXI century. In view of this, in the process of increasing confrontation between China and USA, the attention of the latter was gradually shifted from the regions of the Middle East and Central-Eastern Europe to the Indo-Pacific region. The article emphasizes that the complexity of the situation for Ukraine lies in the fact that the further involvement of the United States in the confrontation with the Russian Federation will most likely lead to the split of the Western coalition, primarily in the European Union and NATO, and will push states suffering from economic sanctions, lack of energy resources and rare earth materials to ensure the «green transition», to deepen cooperation with China.

In this context, it is extremely important for the United States to preserve the current balance of power and maintain allied relations with the main partners of the United States in Europe - the French Republic and Germany. Difficulties will be added by the ambiguous policy of Great Britain, which after leaving the EU began to pursue a more independent foreign policy course that does not always correspond to the national interests of the United States of America. The situation looks most threatening in the Indo-Pacific region, where the interests of the main geopolitical players intersect. Currently, in order to consolidate resources, the US is reducing its military presence in the Middle East and focusing on forming new alliances in the region, as well as strengthening relations with allies. In this context, it will be extremely important to maintain allied relations with the main partners of the USA in Europe - the French Republic and Germany. Difficulties will be added by the ambiguous policy of Great Britain, which after leaving the EU began to pursue a more independent foreign policy course that does not always correspond to the national interests of the United States of America.

Keywords: USA, foreign policy strategy, Middle East, Indo-Pacific region, war, Ukraine, Russian Federation.

Постановка проблеми. Вивчення зовнішньополітичних стратегій США є важливим з огляду на роль, яку Сполучені Штати Америки відігравали в другій половині XX століття та продовжують відігравати сьогодні. З огляду на те, що сфера міжнародних відносин не є підпорядкованою і контролюваною наддержавними органами структурою, вкрай важливим є дослідження ролі провідних держав у світових процесах, зокрема їх декларованої та реальної зовнішньополітичних стратегій.

Непроста ситуація, що склалася в Індо-Тихоокеанському регіоні, на Близькому Сході та Центрально-Східній Європі потребує більш детального аналізу стратегії Сполучених Штатів Америки – держави, рішення якої безпосередньо впливають на інших міжнародних акторів. Це дасть змогу встановити причинно-наслідкові зв'язки і з'ясувати перспективи подальшого розвитку ситуації, що є важливим в контексті розробки зовнішньополітичної та військової стратегій України на найближчі роки.

Мета статті – дослідження основних напрямів зовнішньої політики Сполучених Штатів Америки, починаючи з 1991 року. Визначення місця країн Близького Сходу, Центрально-Східної Європи та Індо-Тихоокеанського регіону в зовнішньополітичній стратегії США. Оцінка міжнародної ситуації та прогнозування майбутніх змін в системі міжнародних відносин.

Актуальність даної статті зумовлена тим, що зовнішньополітична ситуація, з огляду на поступовий перехід від біполярної до багатополлярної системи міжнародних відносин, зміну балансу сил в регіонах та формування нових союзів і військово-політичних блоків, є вкрай нестабільною. Зважаючи на непросту ситуацію, в якій опинилася наша держава, аналіз зовнішньополітичної стратегії одного з ключових її союзників дасть змогу уникнути імовірних ризиків, оцінити виклики та використати ситуацію, що склалася в міжнародних відносинах, на свою користь.

Аналіз документів та публікацій. В процесі дослідження були використані наукові роботи таких вітчизняних та зарубіжних фахівців як Н.Б. Белоусова, Р. Блеквілль, А.С. Герасимчук, А. Кадомцева, Д.Д. Кей, Л.Л. Кияниця, публікації та промови американських політиків, а також офіційні документи уряду Сполучених Штатів Америки.

Виклад основного матеріалу. Після розпаду Радянського Союзу відбувся злам стратегічного мислення США, зовнішня політика яких протягом останніх десятиліть була спрямована на протидію СРСР і стримування розширення комуністичної ідеології. Серед варіантів нової зовнішньополітичної концепції розглядалося декілька – *неоізоляціонізм*, *стратегія «вибіркового залучення»* (співробітництва) та *жорстка гегемонія (однополярний світ)*, серед яких перевагу отримала остання. Під час вироблення нових теоретичних підвалин зовнішньої політики держави на зміну неореалізму прийшов неоліберальний підхід, результатом якого стала ідея щодо необхідності розповсюд-

ження демократії у світі. На основі цього в середині 90-х рр. в США була сформована *доктрина глобального лідерства*.

Перші орієнтири стратегії США на пострадянському просторі полягали в «просуванні демократії» на колишні республіки СРСР, важливу роль в якому відігравала політика щодо розширення НАТО. Для адміністрації Б. Клінтона «демократичне розширення» означало збільшення кількості дружніх ринкових демократій для просування ліберальних ідей. *Концепція «розширення демократії»* [1] як спільний вектор нової стратегії США за адміністрації Б. Клінтона, озвучена Радником президента США з національної безпеки Ентоні Лейком в 1993 році, передбачала розширення сфер американського впливу на пострадянський простір через включення колишніх країн соціалістичного табору до демократичної спільноти шляхом залучення їх до західних економічних та військово-політичних структур через програму двостороннього військового співробітництва НАТО «Партнерство заради миру» та виділення асигнувань і створення фондів по аналогії з Планом Маршалла 1947 року.

Реалізацію доктрини глобального лідерства передбачала «Стратегія національної безпеки США» [2], опублікована в 1994 році за адміністрації Б. Клінтона. Інструментами для її реалізації мали стати збільшення видатків на оборону та модернізацію збройних сил, зміцнення зв'язків з демократичними країнами (плюралізацію пострадянського простору та підтримку суверенітетів колишніх радянських республік), посилення руху за економічну свободу, а також особиста роль США в забезпеченні міжнародного порядку.

Терористичні атаки, вчинені членами ісламістської організації «Аль-Каїда» на території Сполучених Штатів Америки 11 вересня 2001 року, значною мірою вплинули на формування нової стратегії національної безпеки США. В 2002 році публікується нова «Стратегія національної безпеки США» [3], в якій Дж. Буш-молодший оголошує про відмову від стратегії «стримування» і перехід до стратегії «ядерного залякування», тобто нанесення упереджувальних ударів по країнам, які становлять загрозу національним інтересам США. Це дестабілізувало міжнародну ситуацію, з огляду на наявні між США та СРСР договори щодо обмеження стратегічних озброєнь, зокрема підписаного в 1990 році договору «Старт-1» про глибоке скорочення ядерних озброєнь, і перехід держав до стратегії мінімального ядерного стримування.

З 2001 року в зовнішній політиці США почала активно використовуватися концепція «Великого Близького Сходу». Вона знайшла своє відображення в Ініціативі для Великого Близького Сходу 2004 року, що передбачала демократизацію політичних режимів країн Близького Сходу і боротьбу з міжнародним тероризмом [4]. Однією із спроб практичної реалізації зовнішньополітичної стратегії Дж. Буша-молодшого стало військове вторгнення в Афганістан (2001) та Ірак (2003). Цікавість до цього регіону була зумовлена не лише наявністю там енергетичних ресурсів, але і через його близькість до двох важливих центрів сили – Російської Федерації і Китайської Народної Республіки.

В «Стратегії національної безпеки» 2006 року відбувся певний відхід від боротьби з тероризмом і було зроблено акцент на поширенні демократії по всьому світу. Основними інструментами на шляху до досягнення цих цілей були боротьба з порушеннями прав людини, публічна підтримка демократичних реформ у авторитарних країнах, військова допомога, застосування санкцій до авторитарних режимів, надання пріоритету співробітництву з демократичними країнами, підтримка неурядових організацій тощо [5]. Однак, через фінансово-економічну кризу, що розпочалася в 2007 році, економічні підвалини для реалізації цієї стратегії були втрачені.

Ступінь об'єктивності зовнішньополітичної стратегії, яку обрав президент Б. Обама досі викликають дискусії серед науковців. Вивчення цього питання є важливим також з огляду на місце, яке посідають США у зовнішній політиці України. Насамперед слід зазначити, що теоретичні основи цієї стратегії базувалися на ідеалістичних підвалинах, про що свідчила концепція «розумної сили» – стратегічного використання дипломатії, переконання, в комбінації з жорсткою військовою силою [6]. Відповідно до «доктрини Обами» США мали відмовитися від провідної ролі в міжнародних процесах на противагу внутрішній політиці. Це спричинило серйозні рушення в зовнішній політиці США, що знайшло своє відображення в поступовому скороченні міжнародних зобов'язань Сполучених Штатів Америки за кордоном, уникненні від військових втручань, переговорній дипломатії та жестах «міжнародної доброзичливості».

В 2010 році президент Барак Обама оприлюднив нову «Стратегію національної безпеки». Основною тезою стратегії був наголос на сприянні нерозповсюдженню ядерної зброї та протидії ядерному тероризму завдяки вдосконаленню системи контролю за ядерним озброєнням, посиленню системи гарантій МАГАТЕ, а також створенні перешкод незаконній торгівлі ядерними матеріалами [7]. З метою

реалізації поставлених завдань США з 2009 по 2014 роки проводили безуспішні перемовини щодо згортання ядерної програми КНДР, а в 2015 році укладено Спільний всеосяжний план дій (СВПД) [8] або ядерну угоду з Іраном.

Стратегія передбачала також розширення взаємодії з Російською Федерацією, Індією і Китайською Народною Республікою. В рамках політики «перезавантаження» в 2010 році з Російською Федерацією було підписано Договір про заходи щодо подальшого скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СНО-3), що передбачав зменшення кількості боезарядів до 1550 одиниць, і носіїв – до 700 одиниць [9]. Крім того, відбулося перезавантаження співробітництва між РФ та НАТО, яке було призупинено за ініціативою Альянсу в 2008 році через військову агресію РФ проти Грузії.

Слід погодитися з думкою Л. Л. Кияниці про те, що прагнення президента Б. Обама щодо відходу від завданого політичного вектору і спроби встановлення нормальних відносин з державами Близького Сходу не дали змоги правильно оцінити роль ісламської терористичної загрози та прорахувати можливі негативні наслідки «Арабської весни» [10], зокрема – появи Ісламської Держави (ІД) та посилення терористичної організації «Аль-Каїда» в Північній Африці та на Близькому Сході. Рішення щодо виведення військ з Афганістану, що розпочалося в 2011 році і закінчилося за президентства Дж. Байдена в 2021 році, призвело до приходу до влади ісламського релігійно-політичного руху «Талібан».

Невдалі перемовини з Індією щодо участі в Транстихоокеанському партнерстві (ТТП) остаточно підірвали репутацію США в очах світової громадськості, а надії на лібералізацію політичного режиму Китайської Народної Республіки завдяки економічному співробітництву не дали очікуваного результату. В результаті США були змушені вдатися до політики протидії зміцненню КНР – поглибленню співробітництва з Японією, Південною Кореєю і Філіппінами та лояльними їм державами – членами Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН) – Сінгапуром, Малайзією, Брунеєм та частково В'єтнамом.

Сумнівними в контексті міжнародної безпеки та забезпечення національних інтересів США були і результати політики в сфері нерозповсюдження та скорочення ядерних озброєнь по відношенню до Ірану та КНДР, що, на думку заступника помічника Міністра оборони США Е. Колбі, «спонукала союзників до розвитку власного ядерного потенціалу» [11]. Позицію щодо цього питання було змінено наприкінці президентства Б. Обама. Так, в «Стратегії національної безпеки» 2015 року зазначалося, що «ядерна зброя відіграє важливу роль для збереження стабільності у світі, який став більш небезпечним через агресивну політику РФ» [12].

Слід зазначити, що в «Стратегії національної безпеки» 2010 року Російська Федерація, як і КНР, визначалася як держава-конкурент, незважаючи на військову агресію проти Грузії. Применшення загроз і помилкова оцінка супротивника з боку США призвели до повторної агресії з боку РФ на пострадянському просторі – анексії Криму і військового вторгнення в Україну в 2014 році, що в лютому 2022 року призвели до повномасштабної війни.

Прийшовши до влади, Д. Трамп зіткнувся з фундаментальними зовнішньополітичними змінами – посиленням геополітичної активності РФ, конфліктами на Близькому Сході, посиленням КНР, роз'єднанням країн – членів НАТО. Однак, як зазначає Р. Блеквілл, незважаючи на всі існуючі виклики, політика президента характеризувалася «хаотичністю і непередбачуваністю, постійними кадровими змінами і невідповідністю задекларованим намірам» [13].

В новій «Стратегії національної безпеки» 2017 року акцент здійснено на захисті інтересів США від небезпеки з боку ворожих держав, країн, що намагаються «оволодіти різними видами ядерної зброї», терористичних груп та кіберзлочинців. Наголошувалося на необхідності «відновлення економічної могутності держави» шляхом забезпечення економічної безпеки, вжиття заходів для боротьби з нелегальною міграцією, зокрема реформуванні міграційної системи та будівництві стіни вздовж кордону між США і Мексикою. Серед основних викликів вказуються «ревізіоністські режими» РФ і КНР, а також Іран і КНДР. Серед першочергових відповідей на існуючі загрози передбачалося розгортання системи ПРО проти Ірану та Північної Кореї. Акцент здійснювався на таких засобах як економічна дипломатія, а також санкціях, що мають сприяти захисту національних інтересів США [14].

Розходження з намірами, заявленими в Стратегії, виявилися після російсько-американського саміту в Гельсінкі в липні 2018 року, коли Д. Трамп оголосив про готовність створити американсько-російську робочу групу з кібербезпеки [15]. Крім того, президент саботував рішення Конгресу США щодо РФ і послідовно затягував виконання нового законодавства щодо санкцій (CAATSA). Щодо близькосхідної політики адміністрації Д. Трампа, то слід погодитися з думкою А. С. Герасимчук, яка зазначає, що

в ній прослідковується «непослідовність та вибірковість» [16]. Відмова президента США від СВПД, що погоджувався спільно з ЄС, підштовхнула керівників держав Європейського Союзу до офіційної декларації про намір забезпечити «стратегічну автономність» [17].

Незважаючи на задекларовані наміри, більшість положень «Стратегії національної безпеки» 2017 року залишилася нереалізованою, що стало наслідком непередбачуваної політики Д. Трампа, яка наближала США в бік ізоляціонізму, посилювала конфронтацію з авторитарними режимами і країнами-конкурентами та викликала непорозуміння серед держав – партнерів США.

У березні 2021 року президент Дж. Байден опублікував Тимчасову стратегію національної безпеки на 2021 рік, у якій було відкориговано основні напрями зовнішньополітичної стратегії США, які зазнали змін за президентства Д. Трампа – підтверджено зобов'язання Сполучених Штатів Америки в альянсі НАТО та окреслено глобальні пріоритети країни [18]. Одразу після інавгурації президент підписав указ про повернення до Паризької кліматичної угоди, а також призупинив вихід США з Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ). Слід зазначити, що перші кроки Дж. Байдена на посту президента були спрямовані на налагодження відносин з РФ і використанні її для подальшого стримування Китаю. Ця позиція була змінена з початком повномасштабної агресії проти України.

У «Стратегії національної безпеки» 2022 року зазначається, що найважливішим викликом для США є держави з авторитарним управлінням і ревізійністською політикою (при цьому, Російська Федерація і Китайська Народна Республіка відокремлюються як серйозні, але різні виклики – РФ як загроза для вільної і відкритої міжнародної системи, а КНР як єдина держава, що має потенціал до зміни світового порядку). Наголошується на необхідності приділення особливої уваги політиці Ірану та КНДР [19].

В Стратегії зазначається, що США вступає у «вирішальне десятиліття» і для готовності до існуючих викликів потрібно зосередити зусилля в трьох основних напрямках: інвестиції в джерела національної могутності та впливу; побудови максимально широкої коаліції для розширення колективного впливу, що може включати як держави-однодумці, так і країни-конкуренти, що готові до співпраці, з метою формування глобального стратегічного середовища; модернізації і зміцнення Збройних Сил США для підготовки до епохи «стратегічної конкуренції». Пріоритетом США, відповідно до документу, є утримання стійкої конкурентної переваги над КНР з одночасним стримуванням Російської Федерації. Основним інструментом для забезпечення національної безпеки США є ядерне стримування. Зазначається, що до кінця 2030 року Сполученим Штатам Америки доведеться стримувати «одразу дві ядерні держави».

В документі робиться акцент на Індо-Тихоокеанському регіоні як важливому елементі для забезпечення глобальних інтересів США, стратегічній важливості трансатлантичних відносин, наголошується на підтримці союзників та партнерів на Близькому Сході з одночасним зменшенням присутності та залежності від ресурсів регіону і поглибленні партнерських відносин з країнами Західної півкулі.

Висновки.

1. Втрата позиції США на міжнародній арені на початку XXI століття обумовлювалася насамперед складністю утримання існуючих позицій, а також некомпетентністю державних еліт, що прийшли до влади в США.

2. У процесі наростаючого протистояння між двома державами – КНР і США – увагу останньої було поступово перенесено з регіонів Близького Сходу і Центрально-Східної Європи в Індо-Тихоокеанський регіон.

3. Складність ситуації для України полягає в тому, що подальше залучення США до протистояння з Російською Федерацією в Центрально-Східній Європі найімовірніше призведе до розколу західної коаліції, насамперед в рамках Європейського Союзу і НАТО, і штовхатиме інші держави, що страждають від економічних санкцій, нестачі енергетичних ресурсів та рідкоземельних матеріалів для забезпечення «зеленого переходу», на поглиблення співпраці з КНР.

4. Об'єднання зусиль Китайської Народної Республіки і РФ з одночасним розколом в рамках Західного блоку з огляду на суттєву зміну балансу сил можуть призвести до ініціювання з боку КНР пропозиції щодо перегляду міжнародних правил, про що свідчать її неодноразові заяви про необхідність перегляду основних принципів функціонування глобальної торгової системи, вироблення загальних положень щодо поведінки в космосі, реформування ООН, СОТ, ВООЗ тощо.

Підсумовуючи, варто зазначити, що найімовірнішим в короткостроковій перспективі є посилення конфронтації між США і Китайською Народною Республікою. Найбільш загрозовою ситуацією виглядає в Індо-Тихоокеанському регіоні, де перетинаються інтереси основних геополітичних гравців. На-

разі, з метою консолідації ресурсів, США зменшують свою військову присутність на Близькому Сході та зосереджуються на формуванні нових альянсів в регіоні, а також зміцненні відносин з союзниками. В цьому контексті вкрай важливо буде втримати союзницькі відносини з основними партнерами США в Європі – Французькою Республікою і ФРН. Складнощі додаватиме і неоднозначна політика Великої Британії, що після виходу з ЄС почала проводити більш самостійний зовнішньополітичний курс, який не завжди відповідає національним інтересам Сполучених Штатів Америки.

Список використаних джерел:

1. Lake A. From Containment to Enlargement. Johns Hopkins University, Washington, DC. URL: <https://clinton.presidentiallibraries.us/items/show/9013> (дата звернення 23.03.2023).
2. National Security Strategy, 1994. URL: <https://nssarchive.us/wp-content/uploads/2020/04/1994.pdf> (дата звернення: 23.03.2023).
3. National Security Strategy, 2002. URL: <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/nsc/nss/2002/> (дата звернення: 23.03.2023).
4. The US Greater Middle East Initiative. *Policy Perspectives*. Institute of Policy Studies. Vol 4. No. 2 URL: <https://www.ips.org.pk/the-us-greater-middle-east-initiative/> (дата звернення: 23.03.2023).
5. National Security Strategy, 2006. URL: <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/nsc/nss/2006/> (дата звернення: 23.03.2023).
6. Белоусова Н.Б. «Розумне» лідерство Сполучених Штатів Америки, URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/download/2509/2239 (дата звернення: 25.03.2023).
7. National Security Strategy, 2010. URL: https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf (дата звернення: 26.03.2023).
8. The Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA) and its implementation, Nuclear Agreement with Iran, 18 August 2021. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/nuclear-agreement-jcpoa_en (дата звернення: 26.03.2023).
9. Договор между Российской Федерацией и Соединенными Штатами Америки о мерах по дальнейшему сокращению и ограничению стратегических наступательных вооружений, 8 апреля 2010 года. URL: https://vz.ru/information/2010/4/8/391154.htmlhttps://doc.mil.ru/documents/quick_search/more.htm?id=10947115%40morfNPAChapter (дата звернення: 26.03.2023).
10. Кияниця Л.Л. «США та «Арабська весна»: між прагматизмом та ідеалізмом». URL: https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=uk&user=hvUGkCIAAAAJ&citation_for_view=hvUGkCIAAAAJ:5nxA0vEk-isC (дата звернення: 26.03.2023).
11. Colby E. Nuclear abolition: A dangerous illusion. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0030438708000331> (дата звернення: 26.03.2023).
12. National Security Strategy, 2015. URL: https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy_2.pdf (дата звернення: 26.03.2023).
13. Robert D. Blackwill Trump's Foreign Policies Are Better Than They Seem. URL: <https://www.cfr.org/report/trumps-foreign-policies-are-better-they-seem> (дата звернення: 27.03.2023).
14. National Security Strategy, 2017. URL: <https://trumpwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf> (дата звернення: 27.03.2023).
15. Trump shows he trusts an ex-KGB agent more than US intelligence, URL: <https://www.theguardian.com/us-news/2018/jul/16/trump-shows-trusts-ex-kgb-agent-putin-more-than-us-intelligence> (дата звернення: 27.03.2023).
16. Герасимчук А. С. Близькосхідний вектор зовнішньої політики Дональда Трампа: концептуальні засади та практичне втілення. URL: <https://heraldiss.onu.edu.ua/old/article/view/144319> (дата звернення: 27.03.2023).
17. A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy, 2016. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/global-strategy-european-unions-foreign-and-security-policy_en (дата звернення: 28.03.2023).
18. Interim National Security Strategic Guidance, 3 March 2021. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/03/03/interim-national-security-strategic-guidance/> (дата звернення: 28.03.2023).
19. National Security Strategy, 2022. URL: <https://nssarchive.us/wp-content/uploads/2022/10/Biden-Harris-Administrations-National-Security-Strategy-10.2022.pdf> (дата звернення: 29.03.2023).